

QORAQALPOQ AMALIY SAN'ATI ORQALI TALABALARNING KREATIV LOYIHALASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Kalmuratov Babur Aytmurat uli,

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Tayanch doktorantura
Nukus shahri, Qoraqalpog'iston Respublikasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq amaliy san'ati vositasida oliy ta'lim muassasalari talabalarining kreativ loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi ilmiy-pedagogik va metodik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda amaliy san'at namunalarini tahlil qilish, ularni zamonaviy dizayn loyihalariga transformatsiya qilish, milliy naqsh va ramzlarni yangi kompozitsion yechimlarda qo'llash orqali talabalarining kreativ fikrlash, mustaqil g'oya yaratish, muammoni badiiy-estetik yechimga aylantirish va loyiha natijasini asoslash ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: qoraqalpoq amaliy san'ati, kreativ loyihalash, talaba, dizayn tafakkuri, milliy naqsh, kompozitsiya, badiiy-estetik tarbiya, ijodiy qobiliyat.

Аннотация. В данной статье научно-педагогически и методически анализируется развитие креативных проектных способностей студентов средствами каракалпакского прикладного искусства. В исследовании раскрываются возможности развития креативного мышления, самостоятельного создания идеи, преобразования художественно-эстетической проблемы в проектное решение и обоснования результата через анализ образцов прикладного искусства, их трансформацию в современные дизайнерские проекты и использование национальных орнаментов в новых композиционных решениях.

Ключевые слова: каракалпакское прикладное искусство, креативное проектирование, студент, дизайнерское мышление, национальный орнамент, композиция, художественно-эстетическое воспитание, творческая способность.

Annotation. This article provides a scientific, pedagogical and methodological analysis of developing students' creative design abilities through Karakalpak applied art. The study highlights the possibilities of developing students' creative thinking, independent idea generation, transformation of artistic and aesthetic problems into design solutions, and justification of project outcomes through the analysis of applied art samples, their transformation into modern design projects, and the use of national ornaments in new compositional solutions.

Keywords: Karakalpak applied art, creative design, student, design thinking, national ornament, composition, artistic-aesthetic education, creative ability.

Kirish. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalarining faqat nazariy bilimlarni egallashi emas, balki ularni mustaqil ijodiy faoliyatda qo'llay olishi, yangi g'oya yaratishi, madaniy merosni zamonaviy ehtiyojlar bilan bog'lay bilishi va ijtimoiy-amaliy ahamiyatga ega loyiha mahsulotlarini ishlab chiqishi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tasviriy san'at, amaliy san'at, dizayn, texnologik ta'lim va pedagogika yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalar uchun kreativ loyihalash qobiliyati kasbiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi sanaladi. Chunki ijodiy-pedagogik faoliyatda talaba mavjud shaklni takrorlovchi emas, balki milliy qadriyat, estetik tafakkur, amaliy ehtiyoj va innovatsion g'oyani uyg'unlashtira oladigan ijodkor shaxs sifatida shakllanishi lozim. Qoraqalpoq amaliy san'ati o'zining ko'p qatlamli tarixiy xotirasi, ko'chmanchi turmush tarzi bilan bog'liq estetik qarashlari, o'tov madaniyati, gilam va to'qimachilik an'analari, zargarlik

buyumlari, kashtachilik namunalari, naqsh va ramzlar tizimi bilan ajralib turadi. Undagi har bir bezak elementi faqat tashqi go'zallikni emas, balki xalqning dunyoqarashi, tabiatga munosabati, oilaviy marosimlari, ayol va ona siyomosiga ehtiromi, himoya, baraka, kuch, davomiylik, uyg'unlik kabi ma'naviy tushunchalarni ifodalaydi. Shu bois qoraqalpoq amaliy san'ati talabalarda badiiy-estetik idrok bilan bir qatorda madaniy xotira, milliy identitet, semantik tahlil va konseptual loyihalash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Adabiyotlar tahlili. Amaliy san'at, badiiy-estetik tarbiya, kreativ tafakkur va loyihaviy ta'lim masalalari pedagogika, san'atshunoslik, dizayn nazariyasi va madaniyatshunoslik fanlari doirasida keng o'rganilgan. O'zbek va qoraqalpoq xalq amaliy san'ati bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda milliy naqshlar, bezak kompozitsiyalari, hunarmandchilik an'analari, gilamdo'zlik, zargarlik va kashtachilikning tarixiy-estetik xususiyatlari yoritilgan. Tasviriy va amaliy san'at ta'limi metodikasiga oid ilmiy manbalarda esa san'at asarlarini idrok etish, badiiy tahlil qilish va amaliy ijodiy faoliyatni tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari asoslangan.

R. Hasanov tasviriy san'at ta'limida nazariy bilim va amaliy faoliyat uyg'unligi o'quvchi va talabalarning badiiy idroki, estetik didi hamda ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omil ekanini ta'kidlaydi [1, 42]. S. Abdirasilov, B. Boymetov va N. Tolipov amaliy san'at mashg'ulotlarida rang, shakl, naqsh, kompozitsiya va material bilan ishlash jarayonlari ijodiy tafakkurni faollashtirishini ko'rsatadilar [2, 67]. Bu qarashlar qoraqalpoq amaliy san'atini o'qitishda ham muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi, chunki milliy naqshlar va amaliy buyumlar talabaning kuzatuvchanligi, tasavvuri, tahliliy fikrlashi va ijodiy yechim topish malakasini rivojlantiradi.

Pedagogik texnologiyalar bo'yicha N.N. Azizxo'jayeva ta'lim jarayonida texnologik yondashuv o'quv faoliyatini rejalashtirish, maqsadga yo'naltirish, natijani baholash va ta'lim oluvchini faol subyektga aylantirish imkonini berishini asoslaydi [3, 28]. O'Q. Tolipov va M. Usmonboyeva esa pedagogik texnologiyalar ijodiy fikrlash, mustaqil izlanish, muammoli vaziyatni hal qilish va amaliy natijaga erishish bilan uzviy bog'liq ekanini ta'kidlaydilar [4, 91]. Demak, qoraqalpoq amaliy san'ati asosida kreativ loyihalashni tashkil etish ham texnologik yondashuvni talab qiladi: talaba mavzuni tanlaydi, manbani tahlil qiladi, g'oya ishlab chiqadi, eskiz yaratadi, material tanlaydi, loyiha mahsulotini tayyorlaydi va natijani himoya qiladi.

Kreativlik nazariyasi bo'yicha M. Runco va G. Jaeger kreativlikni yangilik va foydalilik mezonlari bilan izohlaydilar [7, 92]. Bu mezon amaliy san'at asosidagi loyiha ishlarida ham qo'llanadi: talabaning ishlanmasi bir tomondan milliy an'anaga tayanishi, ikkinchi tomondan esa zamonaviy amaliy ahamiyatga ega bo'lishi lozim. Masalan, qoraqalpoq naqshlari asosida yaratilgan zamonaviy interyer paneli, libos detali, o'quv ko'rgazmasi, suvenir dizayni yoki raqamli grafik kompozitsiya faqat bezak emas, balki madaniy mazmun, estetik ta'sir va funksional qiymatga ega bo'lishi kerak. Shunday qilib, adabiyotlar tahlili qoraqalpoq amaliy san'ati talabalarning kreativ loyihalash

qobiliyatlarini rivojlantirishda tarixiy-madaniy manba, badiiy-estetik vosita, dizayn g'oyasi va pedagogik texnologiya sifatida katta imkoniyatlarga ega ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda qoraqalpoq amaliy san'ati orqali talabalarning kreativ loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi kompleks metodologik yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, dizayn tafakkuri, madaniy-merosga asoslangan ta'lim, loyihaviy ta'lim texnologiyasi, amaliy-estetik tahlil va reflektiv baholash tamoyillari tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar talabaning tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt emas, balki milliy san'at namunalarini tahlil qiluvchi, ularni zamonaviy dizayn g'oyalariga aylantiruvchi, mustaqil loyiha mahsulotini yaratishga qodir ijodiy shaxs sifatida shakllanishiga qaratildi.

Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil, san'atshunoslik tahlili, qiyosiy-pedagogik tahlil, modellashtirish, loyiha metodi, kuzatuv, ijodiy ishlarni ekspert baholash va reflektiv tahlil metodlaridan foydalanildi. Nazariy tahlil bosqichida amaliy san'at ta'limi, qoraqalpoq xalq amaliy san'ati, dizayn tafakkuri, kreativlik va loyihaviy ta'limga oid ilmiy-metodik adabiyotlar o'rganildi. San'atshunoslik tahlilida qoraqalpoq gilamlari, kashtachilik namunalari, zargarlik buyumlari, o'tov bezaklari va naqsh kompozitsiyalari shakl, rang, ritm, simmetriya, ramziy mazmun va funksional vazifa nuqtayi nazaridan ko'rib chiqildi.

Tahlillar va natijalar. Qoraqalpoq amaliy san'ati talabalarning kreativ loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirishda bir necha muhim pedagogik imkoniyatlarga ega. Avvalo, u talabalarni milliy madaniy merosga yaqinlashtiradi. Talaba amaliy san'at namunasini o'rganish orqali xalqning tarixiy xotirasi, estetik qarashlari, mehnat madaniyati, turmush tarzi va ramziy tafakkuri bilan tanishadi. Bu esa ijodiy loyiha uchun chuqur mazmuniy asos yaratadi. Talabalarning kreativ loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirishda qoraqalpoq amaliy san'ati asosida quyidagi loyiha yo'nalishlarini tashkil etish maqsadga muvofiq:

Naqsh asosida grafik loyiha yaratish. Talabalar qoraqalpoq gilam va kashta naqshlarini o'rganib, ular asosida plakat, logotip, muqova, taklifnoma, afisha yoki raqamli ornament kompozitsiyasi ishlab chiqadilar.

O'tov interyeri asosida zamonaviy interyer loyihasi. Talabalar o'tov ichki bezaklaridagi rang, ritm, joylashuv va material uyg'unligini tahlil qilib, zamonaviy xona yoki madaniy markaz interyeri uchun loyiha yaratadilar.

Zargarlik san'ati asosida aksessuar dizayni. Talabalar qoraqalpoq zargarlik buyumlaridagi shakl va ramzlardan ilhomlanib, zamonaviy taqinchoq, brosh, kamar elementi yoki dekorativ detal loyihasini ishlab chiqadilar.

Kashtachilik asosida libos yoki mato dizayni. Talabalar an'anaviy kashta ranglari va chiziqlarini zamonaviy kiyim, ro'mol, sumka yoki mato printi dizaynida qo'llaydilar.

Amaliy san'at asosida pedagogik ko'rgazma loyihasi. Pedagogika yo'nalishi talabalari qoraqalpoq amaliy san'ati bo'yicha dars ko'rgazmasi, metodik stend, interfaol xarita yoki o'quv topshiriqlari majmuasini yaratadilar.

Quyidagi jadval qoraqalpoq amaliy san'ati turlarini talabalarning kreativ loyihalash qobiliyatlari bilan bog'lash imkonini beradi.

1-jadval. Qoraqalpoq amaliy san'ati asosida kreativ loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirish modeli.

Amaliy san'at turi	Tahlil qilinadigan jihatlar	Loyiha topshirig'i	Rivojlanadigan kreativ qobiliyat
Gilamdo'zlik	Geometrik naqsh, ritm, rang, markaziy kompozitsiya	Zamonaviy grafik ornament yoki interyer paneli yaratish	Kompozitsion fikrlash, ritmni his qilish, rang uyg'unligini yaratish
Kashtachilik	Chiziq, rang, bezak, semantik ramz	Mato printi, libos detali yoki dekorativ kompozitsiya loyihalash	Tasavvur, stilizatsiya, milliy naqshni qayta talqin qilish
Zargarlik	Shakl, hajm, faktura, ramziy ma'no	Zamonaviy aksessuar yoki taqinchoq eskizi yaratish	Predmetli loyihalash, konstruktiv fikrlash, detal bilan ishlash
O'tov bezaklari	Interyer tuzilishi, material, rang va funktsionallik	Madaniy markaz yoki o'quv xonasi interyeri konsepsiyasi	Fazoviy tafakkur, funksional-estetik yechim topish
Yog'och va teri ishlovlari	Material, faktura, bezak va amaliy vazifa	Suvenir, quti, dekorativ buyum yoki maket yaratish	Material madaniyati, amaliy ijod, texnologik rejalashtirish

Ushbu model shuni ko'rsatadiki, qoraqalpoq amaliy san'ati faqat tarixiy-estetik ma'lumot manbai emas, balki talabalarning amaliy ijodiy faoliyatini tashkil etuvchi kuchli pedagogik vositadir. Talaba har bir amaliy san'at turini tahlil qilish orqali alohida kreativ kompetensiyani egallaydi. Masalan, gilamdo'zlik kompozitsion tafakkurni, zargarlik predmetli loyihalashni, kashtachilik rang va chiziq bilan ishlashni, o'tov bezaklari esa fazoviy dizayn va interyer tafakkurini rivojlantiradi. Tadqiqot jarayonida qoraqalpoq amaliy san'ati asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda talabalarning quyidagi ko'nikmalari faollashishi kuzatiladi:

- milliy san'at namunasini kuzatish va tahlil qilish;
- naqsh elementlarini ajratish va ularning mazmunini izohlash;
- an'anaviy shaklni zamonaviy loyiha g'oyasiga aylantirish;
- eskiz, kompozitsiya va rang yechimini mustaqil ishlab chiqish;
- material, texnika va funksiyani maqsadga muvofiq tanlash;
- loyiha natijasini estetik, madaniy va amaliy jihatdan asoslash;
- o'z ijodiy ishiga reflektiv baho berish.

Bunday yondashuvda asosiy e'tibor talabaning tayyor naqshni mexanik ko'chirib chizishiga emas, balki uning semantik mazmunini anglash, shakliy tuzilishini tahlil qilish va yangi loyiha yechimida qayta talqin qilishiga qaratiladi. Natijada talaba milliy san'atni o'tmish yodgorligi sifatida emas, balki zamonaviy ijod va dizayn tafakkurining faol manbai sifatida qabul qiladi. Kreativ loyihalash mashg'ulotlarida baholash mezonlari ham aniq belgilanishi lozim. Talaba ishini baholashda quyidagi ko'rsatkichlarga e'tibor qaratiladi: milliy manbani to'g'ri tanlash, naqsh va ramz mazmunini anglash, kompozitsion yaxlitlik, ranglar uyg'unligi, g'oyaning yangiligi, amaliy funktsionallik,

materialdan foydalanish madaniyati, ijro sifati va loyiha himoyasining asoslanganligi. Bunday mezonlar baholash jarayonini subyektiv taassurotdan chiqarib, aniq pedagogik natijaga yoʻnaltiradi.

Qoraqalpoq amaliy sanʼati orqali kreativ loyihalashni rivojlantirishda interfaol metodlardan ham foydalanish samarali hisoblanadi. Jumladan, “Naqshni oʻqi”, “Ramzdan gʻoyaga”, “Anʼadan innovatsiyaga”, “Eskizlar laboratoriyasi”, “Loyiha himoyasi”, “Dizayner kundaligi”, “Muzey eksponati asosida loyiha”, “Bir naqsh – uch talqin” kabi metodlar talabalarning ijodiy faolligini oshiradi. Masalan, “Bir naqsh – uch talqin” metodida talabalar bitta qoraqalpoq naqshini uch xil yoʻnalishda – grafik dizayn, libos dizayni va interyer bezagi sifatida qayta ishlab chiqadilar. Bu metod talabalarda moslashuvchan tafakkur, variantlilik, ijodiy tanlov va estetik asoslash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Xulosa. Qoraqalpoq amaliy sanʼati orqali talabalarning kreativ loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirish zamonaviy sanʼat taʼlimi, dizayn pedagogikasi va milliy-estetik tarbiyaning muhim yoʻnalishlaridan biridir. Mazkur yondashuv talabalarning faqat amaliy koʻnikmalarini emas, balki badiiy tafakkuri, madaniy xotirasi, milliy qadriyatlarga munosabati, mustaqil ijodiy qaror qabul qilish va loyiha natijasini asoslash kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq amaliy sanʼati talabalarning kreativ loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita boʻlib, u milliy merosni zamonaviy taʼlim va dizayn jarayoniga olib kiradi. Mazkur yoʻnalishda loyiha metodi, muzey pedagogikasi, interfaol mashgʻulotlar, eskizlash, semantik tahlil, reflektiv baholash va amaliy ijodiy topshiriqlardan tizimli foydalanish talabalarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytiradi. Eng muhimi, talaba milliy sanʼatni tayyor bezaklar majmui sifatida emas, balki yangi gʻoyalar, innovatsion dizayn yechimlari va madaniy barqarorlik manbai sifatida anglaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Hasanov R. Tasviriy sanʼat oʻqitish metodikasi. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2004.
2. Abdirasilov S., Boymetov B., Tolipov N. Tasviriy sanʼat. – Toshkent: Choʻlpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.
3. Azizxoʻjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006.
4. Tolipov Oʻ.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Brown T. Change by Design: How Design Thinking Creates New Alternatives for Business and Society. – New York: Harper Business, 2009.
6. Cross N. Design Thinking: Understanding How Designers Think and Work. – Oxford: Berg Publishers, 2011.
7. Runco M.A., Jaeger G.J. The Standard Definition of Creativity // Creativity Research Journal. – 2012. – Vol. 24. – Issue 1.